

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2011 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2011

1

Vilnius 2012

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2011

1

Vilnius 2012

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2012
© Straipsnių autoriai, 2012

GINTAUTAS SLIESORIŪNAS

VILNIAUS VYSKUPAS KONSTANTINAS KAZIMIERAS BŽOSTOVSKIS EMIGRACIJOJE PRŪSIJOJE 1706–1709 METAIS

Pradedant XVII a. vidurio negandomis, vadinamojo Tvano metais, Rytprūsiai, tokie svarbūs Lietuvos istorijoje, ėmė vaidinti dar vieną ne iki galo mūsų istoriografijoje įvertintą vaidmenį. Šis kraštas tapo saugia užuovėja gausiems pabėgėliams iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nuolat pasikartojančių sukrėtimų metais. Nuo karinių negandų čia glaudėsi ir Vilniaus vyskupai. Pirmasis buvo Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius (Jerzy Tyszkiewicz), pasitraukęs ten Tvano metais (1655)¹, Lenkijos ipėdinystės karo metais (1734–1735) ten glaudėsi Vilniaus vyskupas Mykolas Zienkovičius (Michał Zienkowicz), Žemaitijos vyskupas Aleksandras Horainas (Aleksandr Horain) bei daugelis šių vyskupijų kapitulų narių². Istoriografijoje mažiausiai dėmesio sulaukė Vilniaus vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio (Konstanty Kazimierz Brzostowski) pasitraukimas į Prūsiją Didžiojo Šiaurės karo metais ir jo veikla emigracijoje 1706–1709 m. Trumpai apie K. K. Bžostovskio pasitraukimą į Tilžę užsiminė vienas žymiausių Vilniaus vyskupijos istorijos tyrinėtojų – Janas Kurczewskis, čia pat pridurdamas, kad Vilniaus vyskupas Šiaurės karo metais buvo ištikimas Augustui II ir šalinosi Stanislovo Leščinskio (Stanisław Leszczyński)³. Šiame

¹ A. Šapoka, *1655 metų Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655–1656 metais*, Vilnius, 1990, p. 57–58, 63, 68, 69, 73–74, 78.

² F. Sliesoriūnas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės generalinė konfederacija 1734–1736 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001/1, 2002, p. 43, 50, 53.

³ J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie: od jego założenia do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno, 1912, s. 51: *W r. 1702 biskup, zabrawszy relikwie św. Kazimierza i skarbiec ucieka przed najściem Szwedów, relikwie zostawia w Częstochowie, sam zaś udaje się do Wrocławia i powraca w roku następnym, przywożąc ciało św. Kazimierza. Powróciwszy zajął się odnowieniem katedry z pomocą kapituły; sprzyjał Augustowi II, od którego wiele łask doświadczył; natomiast usuwał się od partii Leszczyńskiego. W r. 1705 przyjmował uroczyście Piotra Wielkiego kosztem własnym i kapituły. W czasie powstałych zamieszek w kraju znowu zmuszony był uchodzić z Wilna i przebywać w Tylży; powróciwszy do kraju, zapobiegał nędzy i głodowi, spowodowanemu wojną.*

straipsnyje pamėginta išsamiau aptarti Vilniaus vyskupo K. K. Bžostovskio veiklą emigracijoje Rytprūsijuose Didžiojo Šiaurės karo metais ir atsakyti į šiuos klausimus: 1) kada ir kodėl vyskupas pasitraukė į Prūsiją; 2) ar pripažino švedų statytinį Stanislovą Leščinskį teisėtu Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovu; 3) kokioje pabėgėlių iš Lietuvos bendruomenėje atsidūrė Vilniaus vyskupas Prūsijoje ir ar pasižymėjo ten politiniu aktyvumu; 4) kokie buvo Vilniaus vyskupijos administravimo iš Prūsijos ypatumai; 5) kada ir kodėl jis sugrįžo į LDK.

Straipsnis parengtas remiantis Vilniaus vyskupo bei jo artimo pagalbininko Vilniaus kanauninko ir vėlesnio įpėdinio Vilniaus vyskupo soste Motiejaus Ancutos (Maciej Ancuta) korespondencija su Lietuvos kancleriu Karoliu Stanislovu Radvila (Karol Stanisław Radziwiłł)⁴.

K. K. Bžostovskis prisimenamas pirmiausiai dėl savo garsiojo ginčo su Lietuvos didžiuoju etmonu Kazimieru Jonu Sapiega (Kazimierz Jan Sapieha) ir pastarojo ekskomunikos (1694) karaliaus Jono III Sobieskio (Jan III Sobieski) valdymo pabaigoje. Augusto II valdymo metais vyskupas teberėmė antisapieginį judėjimą, naująjį karalių ir antišvedišką stovyklą, bet visa tai darė santūriai, stengėsi laikytis nuošalėje. Vyskupui labai nepatiko Lietuvos respublikonų ir Augusto II sąjungininkės Rusijos kariuomenių užkraunamos prievolės bažnytinėms valdoms. Jo požiūris į Maskvą buvo prieštaringas – viešai deklaravo savo simpatiją sąjungininkams, bet tuo pat metu jų bijojo ir stengėsi laikytis nuošalyje, vengė reziduoti Vilniuje. Vyskupas ir kapitula bei vienuolynai kiekvienai į Vilnių įžengdavusiai kariuomenei natūraliai tapdavo vertingais rinkliavų ir kontribucijų taikiniais. Matyt, todėl vyskupas stengėsi reziduoti atokiau – Minsko vaivadijoje buvusiuose dvaruose. Tai galėjo sumažinti vyskupui reiškiamas finansines pretenzijas, bet negalėjo nuo jų visiškai apsaugoti. Pvz., 1704–1705 m., kai Vilnius buvo tapęs svarbia Rusijos kariuomenės ir politinės vadovybės rezidavimo vieta, Vilniaus vyskupas buvo įpareigotas finansuoti rusų vykdytus Vilniaus Aukštutinės pilies fortifikavimo darbus⁵. Tačiau į Prūsiją Vilniaus vyskupas pasitraukė ne dėl to, kad jautėsi nesaugus iš esmės Rusijos kariuomenės kontroliuojamoje savo vyskupijos teritorijoje. Unitų baimės dėl ga-

⁴ Maciej Ancuta, *Archiwum główne akt dawnych* (toliau – AGAD), AR, V, nr. 126 / I; Konstantyn K. Brzostowski, ten pat, Nr. 1513 / II-IV.

⁵ M. Ancutos 1705 08 21 laiškas Karoliui Stanislovui Radvilai iš Vilniaus, ten pat, Nr. 126 / I, p. 8–10: *Ogilbi Felt Marszałek [...] prosił mnie, aby pisał do JMX Biskupa Wileń., dobrodzieja mego, oznajmując, iż onemu injunxit Car Je^e mśc Stary Zamek w Wilnie na gurze opatrzyc, aby tedy sam Je^e MX Biskup Dobrodziey nieinterpretujac sinistre tego opatrzenia zamku starego chcial y drugich Ichmściov Panów Senatorów y nobilitatem informare de non alia intensione Cara Je^e mści upraszal, ale y to pewna, gdyby się bylo powiodło pierwey Je^e mP Szeremetowi, to by się niechybnie iuz [? – G. S.] dzialo w Wilnie, co w Polocku continuatur, bo tam codzien po 300 chlopów musi dawać nobilitas et cuncti do sypania walów około zamku, tu iuz w Wilnie w koźdey bramie y bramce circum circa miasta kobylice wielkie daią warty stoią y podobno w coś więcey bėdo sie fundowali...*

limų Petro I represijų, Vilniaus vyskupo nuomone, buvo nepagrįstos ir perdėtos⁶. Reikia tik caro neerzinti. Kaip Vilniaus vyskupas jis turėjo sostinėje dalyvauti 1705 m. čia surengtuose priėmimuose Petru I, bet privačioje korespondencijoje prisipažino, kad jam bausis šis artumas carui ir mieliau būtų „toliau nuo tos ugnies“⁷. Pirmieji vyskupo samprotavimai apie galimą pasitraukimą į Prūsiją atsiranda 1706 m. sausio pabaigoje, kai buvo pranešama apie Karolio XII vedamos švedų kariuomenės išžygiavimą iš Varšuvos Lietuvos link⁸. Taigi, Vilniaus vyskupas į Prūsiją trauktis sumanė gresiant švedų įsiveržimui į Lietuvą, dėl savo pasitraukimo konsultavosi su vis dar Augustui II buvusiu lojaliu Lietuvos kancleriu ir kitais asmenimis. O tai, kad vyskupas nejaukiai jautėsi Rusijos pareigūnų ir kariuomenės draugijoje, matyt, lėmė, kad pasirinko ramią emigraciją iš šalies, o ne traukimąsi į Rytus kartu su politiškai aktyviais antišvediškos stovyklos Lietuvos senatoriais bei kariuomene. Toks būtų atsakymas į klausimą, kodėl vyskupas pasitraukė į Prūsiją. Pirmas šiuo metu žinomas K. K. Bžostovskio laiškas iš Prūsijos buvo parašytas Tilžėje 1706 m. birželio 17 d.⁹ Tad vyskupas pasitraukė į Prūsiją 1706 m. pirmoje pusėje. Vyskupo atvykimo į Prūsiją datą dar reiktų tikslinti.

Antra ir, matyt, pati svarbiausia straipsnyje sprendžiama problema – ar Vilniaus vyskupas pripažino švedų statytinį Stanislovą Leščinskį teisėtu Lenkijos ir Lietuvos valstybės valdovu. K. K. Bžostovskio, kaip Sapiegų priešininko, reputacija, matyt, lėmė, kad istorikai net nemėgino svarstyti tokios galimybės. Biografiniuose žodynuose Vilniaus vyskupas vadinamas Augusto II šalininku. Jau senokai – 1937 m. Lenkijos biografiniame žodyne paskelbtoje vyskupo biogramoje apie K. K. Bžostovskio pasitraukimą į Prūsiją net neužsimenama, akcentuotas vyskupo priešinimasis Sapiegų politikai, taip pat ir šiame straipsnyje nagrinėjamu laikotarpiu (1706/7–1709)¹⁰. Naujausioje vyskupo biogramoje, Baltarusijoje išleistoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės enciklopedijoje, taip pat nedviprasmiškai teigiama, kad Šiaurės karo metais vyskupas rėmė Augustą II. Apie

⁶ K. K. Bžostovskio 1705 09 06 laiškas K. S. Radvilai iš Stažyneku, ten pat, Nr. 1513 /III (toliau – Nr. 1513 / III), p. 71–73 (72): *U JMXX Metropolyty większy iest strach, niżeli w samey rzeczy bydz może, gdy w Wilnie y w caley Litwie, gdzie Car przechodził, żadnemu unitowi włos z głowy niespadł.*

⁷ K. K. Bžostovskio 1705 07 24 laiškas K. S. Radvilai iš Vilniaus, ten pat, p. 24–27: *Zaprasza się do mnie do Werek na wtorek przyszły, gdzie y nocować deklarował, a przyznam się WXM, że mnie straszna ta iego konfidencja, y wolał bym quanto remobius bydz od tego ognia.*

⁸ K. K. Bžostovskio 1706 01 21 laiškas K. S. Radvilai iš Šešuolių, Z Szeszol, ten pat, p. 88–90 (88, 90): *Aż tesz na ostatek de 12 psentis pisze z Grodna ostrzegając o ruszeniu się z pod Warszawy Szwedów y radząc collectis sarcinulis co prędzey do Prus umykać się, podobno nieufaiąc silom swoim et auxiliariorum, czyli tesz ob alias occultas rationes. [...] Czyby tesz nie lepiey było WXM także do Prus ritirować się a primo furore, gdzie by y mnie dostało się WXM dobrodziejowi służyć...*

⁹ Ten pat, p. 91.

¹⁰ K. P i w a r s k i, Brzostowski Konstanty Kazimierz, *Polski słownik biograficzny* (toliau – *PSB*), t. 3, 1937, s. 51.

emigraciją Prūsijoje, beje, taip pat neužsimenama¹¹. Tačiau vyskupo korespondencija rodo visai ką kita. 1706 m. gruodžio 12 d. iš Tilžės rašytame laiške kancleriui K. S. Radvilai, tuo metu jau daugiau nei pusmetį tarnavusiam Stanislovui Leščinskiui ir kartu su juo bei švedais buvusiam minimu laikotarpiu Saksonijoje bei švedų Pomeranijoje, Vilniaus vyskupas praneša, kad parašė laišką naujam karaliui, t. y. Stanislovui Leščinskiui, kuriame deklaravo, kad pripažįsta jį savo valdovu, o kanclerio dabar prašė protekcijos S. Leščinskio dvare¹². 1707 m. sausio 24 d. iš Isručio rašytame laiške vyskupas jau džiaugėsi, kad ką tik gavo S. Leščinskio atsakymą su malonės pareiškimu¹³. Taigi – nuo 1706 ir 1707 m. ribos Vilniaus vyskupas jau turėtų būti vertinamas kaip į Stanislovo Leščinskio stovyklą perėjęs Lietuvos senatorius ir bažnyčios hierarchas. Į švedų, o vėliau – į Stanislovo Leščinskio šalininkų stovyklą Lietuvos didikai ir bajorai pereidavo savotiškomis bangomis. Kuriai iš jų galime priskirti Vilniaus vyskupą? Pirmąją bangą – 1702 m., kai į Lietuvą įžengė švedai, sudarė Sapiegos ir jų artimiausi rėmėjai. Antroji – 1704 m. kilo išrinkus antikaralių Stanislovą Leščinskį, o Žemaitijoje paskelbus jo šalininkų konfederaciją. Trečioji banga – 1706 m. pradžioje, kai Karolis XII ir Sapiegos įžengė į LDK vakarines vaivadijas. Priminsiu, kad kaip tik tada K. K. Bžostovskis pasitraukė į Prūsiją, o į švedų ir Stanislovo Leščinskio stovyklą tuo metu perėjo abu Lietuvos kancleriai – pakancleris Stanislovas Antonijus Ščuka (Stanisław Antoni Szczuka)¹⁴ ir kancleris K. S. Radvila. Ketvirtoji banga kilo po Altranštato sutarties (1706 09 24), kuria Augustas II buvo priverstas atsisakyti Lenkijos–Lietuvos valstybės valdovo sosto, paaiškėjęs, kad karalius priėmė jos sąlygas ir apleido Respubliką. Būtent šiai, ketvirtajai bangai ir priskirtinas K. K. Bžostovskis. Tai reiškė, kad tokį savo sprendimą vyskupas padarė tada, kai visa LDK teritorija buvo kontroliuojama Rusijos kariuomenės ir jos sąjungininkų – Lietuvos respublikonų. O švedai savo rankose teturėjo tik dalį Kuršo kunigaikštystės bei kelis svarbius Didžiosios Lenkijos miestus (Poznanę). Pagrindinės švedų pajėgos, pats karalius, kartu su juo ir Stanislovas Leščinskis bei jį rėmę senatoriai, tarp jų ir Lietuvos kancleriai bei didysis iždininkas Benediktas Povilas Sapiega, didysis maršalas Aleksandras Sapiega buvo okupuotoje Saksonijoje. Tad vyskupo apsisprendimą lėmė tikėjimas, kad iš Saksonijos pajudėjusi švedų armija išstums iš Respublikos rusus ir Stanislovo Leščinskio priešus. Tuo tarpu vyskupas atsidūrė ramioje Prūsijoje, tačiau visos ją supusios teritori-

¹¹ Г. Галенчанка, Бжастоўскія, Вялікае Княства Літоўскае. *Энцыклапедыя*, т. 1, Мінск, 2007, с. 326.

¹² K. K. Bžostovskio 1706 12 14 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, nr. 1513 / III, s. 96–97: *Odezwałem się już przez list Nowo Regnanti cum recognitione*.

¹³ K. K. Bžostovskio 1707 01 24 laiškas K. S. Radvilai iš Isručio, ten pat, p. 98–100 (98): *W tenże sam czas odebrałem pomyślny respons od KM Nowo Regnante, cum tenerrima expressione laski iego Pańskiey, do której abyś WXM ex solita sua ku mnie inclinatione y daley raczył recommendować, iako nayuniżeniej supplikuję*.

¹⁴ Szczuka Stanisław Antoni, *PSB*, Warszawa–Kraków, 2011, t. 47, z. 2 (194), s. 469–480.

jos buvo kontroliuojamos Stanislovo Leščinskio priešų. S. Leščinskio šalininkų Prūsijoje izoliacija šiek tiek susilpnėjo, kai 1707 m. viduryje į švedų ir S. Leščinskio pusę perėjo Lietuvos etmonas Mykolas Servacijus Višnioveckis (Michał Serwacy Wiśniowiecki) su savo žinioje buvusia Lietuvos kariuomenės dalimi. Šį perėjimą galima pavadinti penktąja banga. Galutinai izoliaciją panaikino Karolio XII ir Stanislovo Leščinskio žygis iš Saksonijos 1708 m., kurio metu buvo užimta didesnė Respublikos teritorijos dalis. Su šia permaina siejosi paskutinė, šeštoji, perbėgėlių į S. Leščinskio stovyklą banga.

Į kokią aplinką Prūsijoje pateko K. K. Bžostovskis? Prūsijoje ir ypač Tilžėje jau buvo susitelkusi gausi pabėgėlių iš Lietuvos bendruomenė. Nuo pat karo pradžios Tilžėje rezidavo Lietuvos didžiojo etmono ir Vilniaus vaivados K. J. Sapiegos žmona, kurią jis dažnai aplankydamas. Sapiegų rezidencijai Prūsijos karalius paskyrė dalį Tilžės pilies, o tai reiškė išskirtinį karaliaus dėmesį šiam politikui. Tilžėje rado prieglobstį ir Sapiegas parėmusio Minsko seniūno Kristupo Zavišos (Krzysztof Zawisza) šeima – žmona, trys dukros ir sūnus. Pats K. Zaviša čia taip pat dažnai atvykdavo. Raginėje glaudėsi Lietuvos raštininko Kristupo Despoto Zenavičiaus (Krzysztof Deszpot Zenowicz) šeima¹⁵. Netrukus į Isrutį, gelbėdamasi nuo persekiojančių rusų, pasitraukė etmono M. S. Višnioveckio šeima¹⁶. Patį Vilniaus vyskupą emigracijoje lydėjo kanauninkas M. Ancuta. Gelbėdamasis nuo gresiančio suėmimo Prūsijoje pasislėpė dar vienas kanauninkas – būsimo Smolensko vyskupas Boguslavas Korvinas Gosievskis (Bogusław Korwin Gosiewski)¹⁷. Klaipėdoje gyveno Žemaitijos žemės teismo raštininkas, labiau žinomas kaip kelionių dienoraščio autorius¹⁸, Teodoras Steponas Bilevičius (Teodor Stefan Billewicz), o Tilžėje – Lietuvos kalavijininkas Zigmantas Bilevičius¹⁹, Černigovo vaivada Pranciškus Janas Zaluskis (Franciszek Jan Załuski), Žemaitijos kaštelionas Vilhelmas Eustachijus Grotusas (Wilhelm Eustachy Grothuz), jo sūnus (?) – Livonijos vaivada²⁰, kunigaikštis Kazimieras Čartoriskis (Kazimierz Czartoryski), LDK pataurininkas²¹, beje, netrukus po B. P. Sapiegos mirties Stanislovo Leščinskio 1702 m. lapkričio 2 d. paskirtas Lietuvos didžiuoju išdininku²², ir

¹⁵ M. Ancutos 1707 04 11 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, *AGAD*, AR, V, nr. 126 / I (toliau – nr. 126 / I), s. 55–58.

¹⁶ M. Ancutos 1707 08 04 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 59–60.

¹⁷ M. Ancutos 1707 08 26 laiškas K. S. Radvilai iš Karaliaučiaus, ten pat, p. 61–63.

¹⁸ T. S. Bilevičiaus kelionių dienoraščių publikacijos: T. B i l e v i č i u s, *Kelionės vokiečių, čekų ir italų žeme dienoraštis*, parengė B. Mikalonienė, G. Sliesoriūnas, K. Gudmantas, Vilnius, 2003; T. B i l l e w i c z, *Diariusz podróży po Europie w latach 1677–1678*, oprac. M. Kunicki-Goldfinger, Warszawa, 2004.

¹⁹ M. Ancutos 1707 10 06 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, Nr. 126 / I, p. 66–68.

²⁰ M. Ancutos 1707 09 15 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 69–70.

²¹ K. K. Bžostovskio 1707 01 24 laiškas K. S. Radvilai iš Isručio, Nr. 1513 / III, p. 98–100.

²² *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik, 1994, s. 145.

daugelis kitų²³. Jau išstūmus rusus ir jų šalininkus į Rytus 1708–1709 m. Lietuvos kancleris Karolis Stanislovas Radvila taip pat buvo linkęs savo šeimą išsiųsti į Tilžę, o ne į kokią nors savo rezidenciją Lietuvoje. Kai kurie Stanislovo Leščinskio valdžią pripažinę Lietuvos senatoriai, pvz., Polocko vaivada Dominykas Sluška (Dominik Słuszką), vengdami konfliktų su švedais dėl kontribucijų, į Prūsiją traukėsi net 1708 m.²⁴ Tarp pabėgėlių vyravo S. Leščinskio šalininkai ir vengę politiškai angažuotis, tačiau šeimas čia buvo išsiuntę ir dalis tvirtų Augusto II rėmėjų. Pasak Vilniaus kanauninko M. Ancutos, skirtingoms partijoms priklausantys žmonės čia atvykę draugiškai gyvena, vieni kitus lanko ir bendrauja²⁵. Prūsija tapo vieta, kur šalia gyveno šeimos, kurių vyrai Lietuvoje kariavo vienas prieš kitą, o atvykę aplankyti žmonių ar seserų į Prūsiją turėjo progą nuo karo atsipūsti ir vienas su kitu pabendrauti draugiškoje aplinkoje. Prūsijoje pabėgėliai tuokėsi, krikštijo čia gimusius vaikus, laidojo mirusius artimuosius, rengė katalikiškas šventes, pvz., Dievo kūno, pykosi dėl mirusių artimųjų palikimo. Vilniaus vyskupas visose čia išvardytose veiklose aktyviai dalyvavo. Atskirai reiktų paminėti vyskupo santykius su kažkada jo ekskomunikuotu K. J. Sapiega, prošvediškos stovyklos Lietuvoje vadovu. 1707 m. gegužės 25 d. rašydamas apie M. S. Višnioveckio bandymus susitaikyti su Tilžėje tuo metu buvusiu K. J. Sapiega, Vilniaus vyskupas pabrėžė, kad jis pats su K. J. Sapiega jau visiškai sutaria (*ad integram confidentia [...] przyszlismy*)²⁶. K. J. Sapiegos pozicija Prūsijoje buvo išskirtinė. Jis ne tik galėjo laisvai lankyti Tilžėje rezidavusią savo šeimą, bet jam vienam buvo leidžiama per Prūsiją (iš Varmijos į Žemaitiją ir atgal) vestis savo karinius dalinius. Tai nelabai derėjo su oficialia Prūsijos neutralumo politika, bet gerai atskleidžia Prūsijos ir Sapiegu santykių subtilybes. Pasikeitusį vyskupo požiūrį į Sapiegas gerai iliustruoja ir jo reakcija į žinią apie didžiojo iždininko Benedikto Povilo Sapiegos mirtį (1707 08 12). Vyskupas rašė, kad tik šis vyras savo išmintim ir patarimais galėjo išgelbėti skęstančią Respubliką²⁷.

²³ Bresto vaivada ir LDK rūmų vėliavininkas, K. K. Bžostovskio 1707 03 18 laiškas K. S. Radvilai iš Karaliaučiaus, Nr. 1513 / III, p. 110–111; Smolensko pakamaris Stanislovas Eidziatovičius bei kiti, K. K. Bžostovskio 1707 06 09 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 120–121: *przy frequency tak wielkicy Ich Mściów wojewodów wileń., trockiego terażnieyszego, brzeskiego z swemi damami, inflantskiego, marszałka nadwornego y Gielguda, pisarza (tych na kilka dni), starosty mińskiego y innych nietęskliwa teraz iest kompanija*.

²⁴ M. Ancutos 1708 07 02 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, nr. 126 / I, p. 70–73.

²⁵ M. Ancutos 1707 04 11 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 55–58 (58): *Różnych partyi ludzie ustawicznie tu zbieraiąc się zgodnie mieszkaiąc, bywaią u siebie y konwersacyi zażywaią*.

²⁶ K. K. Bžostovskio 1707 05 25 laiškas K. S. Radvilai iš Karaliaučiaus, nr. 1513 / III, p. 117–119: *Interim [M. S. Višnioveckis. – G. S.] z woyskiem pod Stokliszki kupi się, nieufaiąc onym, y P. Przędzieckiego ma capitulować z swoim starszym collegą [K. J. Sapiega. – G. S.] w Tylży, już z jeym. swoią residuiącym, z którym tesz y ia, ad integram et [...] confidentia przyszlismy*.

²⁷ K. K. Bžostovskio 1707 08 26 laiškas K. S. Radvilai iš Isručio, ten pat, p. 138–139: *pryznam się WXM, żem nie chciał dać wiary publicae famae de fatis tamti viri (który by mógł fatiscentem Rempublicam z ostaniey toni ingenio et consilio suo wydzwignąć)*.

Vilniaus vyskupas iš Tilžės siuntė kancleriui į Saksoniją bei Pomeraniją žinias apie padėtį Lietuvoje. Iš savotiškesnių informacijų, parodančių, kokią reputaciją vyskupo akyse turėjo ištikimiausias Rusijos sąjungininkas Lietuvoje Grigalius (Hrihorijus) Antanas Oginskis (Grzegorz (Hrehory) Antoni Ogiński) bei jam Petro I patikėti kalmukų daliniai, galima paminėti perpasakotą gandą, kad G. A. Oginskio, apsistojusio kanclerio valdose, vedami kalmukai „suvalgė keturis žydus“. Vyskupo komentaras gali būti religinės tolerancijos to meto Lietuvoje sąlygiškumo pavyzdžiu: „galėtų ir visus [žydus suvalgyti. – G. S.], kad tik mūsų sveiki būtų“²⁸. Per kanclerį pas Stanislovą Leščinskį vyskupas rūpinosi pasaulietinių ir dvasinių pareigybių paskyrimais sau artimiesiems žmonėms: ypač dvasinio referendoriaus – kanauninkui M. Ancutai, dvasinio sekretoriaus ir kitomis. Ypač įdomu yra tai, ko Vilniaus vyskupas prašė iš S. Leščinskio sau pačiam – kokios nors turtingesnės abatijos Lenkijos karalystėje ir, kas visai netikėta bei nebūdinga Vilniaus vyskupams, – perkelti jį į kokią nors Lenkijos karalystėje buvusią vyskupiją. Išvardijo tas, kuriomis buvo suinteresuotas – Varmijos, o jei neįmanoma, tai Poznanės arba Kulmo²⁹. Reikšmingiausias politinio pobūdžio pasiūlymas Vilniaus vyskupui tuo metu buvo kvietimas atvykti į Žemaitiją ir prisidėti prie švedų generolo Adomo Liudviko Levenhaupto (Adam Ludwig Lewenhaupt) tarpininkavimo, sprendžiant dviejų etmonų – Sapiegos ir Višnioveckio nesutarimus dėl vadovavimo kariuomenei. Vilniaus vyskupas, motyvuodamas rusų dalinių keliamu pavojumi, atsisakė palikti Prūsiją³⁰.

Kaip Vilniaus vyskupas gyvendamas emigracijoje Prūsijoje valdė vyskupystę? Reziuduodamas Tilžėje K. K. Bžostovskis vykdė ir tiesiogiai su Vilniaus vyskupystės administravimu susijusias pareigas, pirmiausia – skirdavo klebonus. Susiklostė gana paradoksali situacija, kai Saksonijoje buvęs Stanislovas Leščinskis ir prie jo buvę Lietuvos didikai per egzilyje – Prūsijoje buvusį Vilniaus vyskupą sugebėjo realizuoti savo patronato teises – t. y. teisę siūlyti klebono kandidatūrą, nors beveik visą Vilniaus vyskupystės teritoriją kontroliavo Stanislovo Leščinskio nepripažįstančios respublikonų pajėgos, remiamos

²⁸ K. K. Bžostovskio 1706 12 14 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 96–97: *...in certo rumore, dla niepodobieństwa do wiary, kilka tysięcy kalmuków od Cara ordinowanych sub regimen IMP. Starosty Żmudzkiego w Głębokim WXM residującego idzie, którzy po drodze iuz siedmiu żydów ziedli, by i wszystkich, byle nasi zdrowi byli.*

²⁹ K. K. Bžostovskio 1707 03 14 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 108–109: *O IMX Biskupie warmińskim pisząz mnie z różnych mieysc, że stanąwszy w Saxony wyrobil na siebie Biskupstwo Krakowskie, zaniechawszy spokojne Warmińskie, na które ia bym rad descens uczynil, sed hominem habeo, który by mnie transplantare dopomógł, a iezeli nie na to, to na Poznańskie, albo Chelmińskie, a w ostatku na lepsze niżeli moie Mogilskie opactwo.*

³⁰ K. K. Bžostovskio 1707 11 14 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 154–156: *To gorsza, że Hetmani z sobą non conuenirunt, Polny z starszym aequali jurisdictione praetenduiac quaterami, według exdiwisyi na dymy od IMP. Gnla Lewenhaupta disponować [...]. Jestem proszony z tey strony ad mediationem, ale kiedy się Moskwa zbliżyła się ku naszym granicom m/2 piechoty do Kowna, część zaś kawaleryi z Baurem do kiydan, actio in distans przez takie przeszkody dari nie może.*

Rusijos kariuomenės. Stanislovo Leščinskio šalininkų patronatinių teisių įgyvendinimas gal ir nėra labai netikėtas. Atkreiptinas dėmesys tik į faktą, kad vyskupas dažnokai nesutikdavo su kad ir kanclerio K. S. Radvilos siūlytomis klebonų kandidatūromis, įrodinėjo, kad pasiūlyti kandidatai netinkami ir nekompetentingi, bet kancleris niekada nenusileisdavo ir vyskupas galiausiai visada paskirdavo sau neįtinkančius, bet Radvilos palankumą turinčius dvasininkus. Su klebonų paskyrimais į valdovo įsteigtas parapijas susiklostė gana neįprasta situacija. Pripažinęs Stanislovą Leščinskį teisėtu karaliumi, K. K. Bžostovskis iš karto paprašė, kad valdovas patvirtintų jam teisę skirti klebonus į valdovo steigtas parapijas. Matyt, čia susiduriame su prašymu, kad būtų patvirtinta dar Aleksandro privilegija, kuria šis valdovas perleido savo patronato teisių vykdymą Vilniaus vyskupams. K. K. Bžostovskis minėjo, kad analogišką privilegijos patvirtinimą buvo gavęs iš pirmtako, t. y., matyt, Augusto II³¹. To paties prašė praėjus pusmečiui³². Tačiau Stanislovas Leščinskis, atrodo, taip ir nepatvirtino Vilniaus vyskupui teisės disponuoti valdovo patronato teise. K. K. Bžostovskio manymu, taip atsitiko dėl pakanclerio S. A. Ščukos intrigų³³. Pakanclerį kaltino ir tuo, kad Stanislovas Leščinskis, jau būdamas Vilniuje, paskyrė Trakų kleboniją ne Vilniaus vyskupo remtam asmeniui³⁴. Ir po to, kai Stanislovas Leščinskis realiai įtvirtino savo valdžią valstybėje, toliau buvo reikalaujama,

³¹ K. K. Bžostovskio 1707 01 24 laiškas K. S. Radvilai iš Isručio, ten pat, p. 98–100: *Pierwszy experiment niech będzie in concessione gratiarum circa conferenda beneficia juris Patronatus Regii, a to za promocią WXM, iakoś raczył za przeszlego KJM bydź teźże laski pres prio motu validissimus inventor.*

³² K. K. Bžostovskio 1707 07 08 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 124: *Za zbliżeniem się KM do Stetina, nic nie wątpię, że z Stetinka WXM tamże excursią będzie raczył uczynić, y oraz meminisse [? – G. S.] mei non dedignaberis, osobliwie w prosbie moiey o confirmatią gratiarum Principis circa collationem beneficiorum, które eodemmet autore et promotore WXM niegdyś otrzymalem.*

³³ K. K. Bžostovskio 1708 02 16 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, Nr. 1513 / IV, p. 18: *...intercessia w moim interessie pro vacantibus beneficiis nihil mihi profuerunt, dla uczynionych przez IMP. Podkanclerzego XL scrupulów, quasi pro conseruatione juris Patronatus Regii, za laskę dobrodzieiowi winne nosę podziękowanie, a kollega WXM nie[...] moiey usługi, przynajmniej w osobie kanonika iego krewnego, mnie in tutelam urażonego. Interim zapatrowac się godzi na recognitią rzymską, która za sobą niesie paruas consequentias.*

³⁴ K. K. Bžostovskis norėjo, kad praėjus trejiems metams, kai Trakų kleboniją dar valdė Kujavijos vyskupu paskirtas buvęs Vilniaus kanauninkas K. Šaniavskis, Trakų klebonija būtų suteikta kanauninkui ir LDK referendoriui M. Ancutai, bet S. Leščinskis, skatinamas S. A. Ščukos, kleboniją, lyg kokią pasaulietinę beneficiją, suteikė savo paskirtam naujam Žemaitijos vyskupui. K. K. Bžostovskio 1708 04 30 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 41–42: *Na przyjaźni bowiem IMP Podkanclerzego XL dużom się sparzył, kiedy Probstwo Trockie in casum expirationis rzymskiey ad triennium dispensią, praesentę in personam IMX Referendarza cum clausula, quomodocunque vacantem podpisawszy y zapieczętowawszy, nonissime teraz w Wilnie podpisał u KM in personam IMX Biskupa Żmudz., cum clausula impracticabili ab suo, post lapsam in paenas IMX Szaniawskiego quasi abiudicatio beneficii Ecclsi miała należeć ad saeculare potestatem.* Toliau Trakų klebonijos paskyrimo problema buvo sprendžiama pasitelkus Romą, iš kur galiausiai atėjo Vilniaus vyskupo proteguotam M. Ancutai palankus sprendimas. K. K. Bžostovskio 1709 03 03 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 97–99: *Dwie z rzymu odebralem expedicie, w iedney deklaraciją probostwa trockiego in fauorem IMX Referendarza, post expirationem trienni y IMX Szaniawskiemu pozwolonego.*

kad Vilniaus vyskupas, prieš skirdamas klebonus, gautų iš LDK kanceliarijos valdovo prezentą, t. y. klebono kandidatūros teikimą, kuo K. K. Bžostovskis labai skundėsi³⁵. Karalius galiausiai įvedė naują tvarką – suteikė kancleriui savo teikimų (prezentų) į klebonijas blanketus, bet vyskupas vis tiek turėjo jų prašyti (nors ir ne karaliaus, bet kanclerio), be to, tokią supaprastintą tvarką karalius bet kada galėjo atšaukti. Vyskupas grasinosi, kad daugiau niekada nebeprašys karaliaus prezentų ir ruošis savo mirčiai³⁶. Tačiau po kurio laiko vyskupas nusileido ir vėl ėmė prašyti atsiųsti karaliaus prezentas³⁷.

1708 m. vasario 21 d. švedai užėmė Vilnių. Iki vasaros vidurio švedų ir S. Leščinskio rėmėjų rankose atsidūrė beveik visos Vilniaus vyskupystės teritorijos kontrolė. Buvo tikimasi, kad Vilniaus vyskupas, kaip ir daugelis kitų Prūsijoje radusių prieglobstį, sugrįš į Lietuvą ir ims tiesiogiai valdyti savo vyskupiją. O taip pat asmeniškai pasveikins į Gardiną ar vėliau į Vilnių atvykusią karalių Stanislovą Leščinskį. Tačiau K. K. Bžostovskis liko Tilžėje. Iš vyskupo korespondencijos aiškėja trys tokio apsisprendimo priežastys. Pirmą – tai dar iki emigracijos į Prūsiją pastebimas noras likti nuošalyje nuo politinės kovos centrų, kol krašte nenurims kovos. Būtent taip, matyt, reiktų vertinti vyskupo pasitelktus pasiteisinimus – kad jo silpna sveikata neleidžia jam leisti į kelionę, bei tai, kad jo finansiniai nepritekliai neleistų jam tinkamai sutikti dviejų karalių, jei šie atvyktų į Vilnių³⁸. Antra priežastis – nuogaštavimas, kad švedai, kurie iš visiškai nualinto krašto bei Vilniaus bandydami labai griežtai išsireikalauti kontribucijų, nerodys jam deramos pagarbos ir net pažemins. Minėjo, kad Vilniuje, iš kurio švedai bandė išsireikalauti 60 tūkst. talerių, buvo suimtas kanauninkas Grincevičius (Grinciewicz), o vyskupo patikėtinis kanauninkas bei jau Lietuvos referendorius M. Ancuta, vengdamas tokio paties likimo, pasitraukė toliau

³⁵ K. K. Bžostovskio 1708 08 10 laiškas K. S. Radvilai iš Isručio, ten pat, p. 65–66: *Bardzo mnie teraz ciężko o praesentę na lada plebanię recurs do dworu czynić się fatygować, bo tesz in ea calamitate [...] trzeba barzo prosić kapłanów...*

³⁶ K. K. Bžostovskio 1708 09 13 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 74–75: *Że zaś KJM confidował WXM membrany na plebanie WXM gratulor, mihi gaudeo, ale upewniam, że ia po żadną nie poszlę, currat qui velit obtinere. Mnie zaś iako afflictissimo, post amissum sensum auditus, iezeli non recuperabitus, przydzicie pomyślić de alio vitae genere, y za tym śmiertelnym poslem, gotować się wczesnie in viam aeternitatis.*

³⁷ K. K. Bžostovskio 1709 04 28 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 113–115: *Do dawnych wakansów, o których praesenty od KJM zostawione, prosilem WXM, teraz accessit Filipowską post fata X. Zygmuntowicza, o którą przy moiej instancyi za X. Macieiem Pupkiewiczem terażnieyszym Przerolskim Plebanem...*

³⁸ Bžostovskio 1708 02 23 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 19–20: *...diuersis symptomatibus, dla których wątpię bardzo, abym mógł ztąd efferre pedem, choćby się królowie IchM w Wilnie znydowali. Non postremae y drugie są reflexiones, na wielki moy w worku deffekt, którym trzeba by się nadstawić na utraktowanie gości, ile w ogłodzonym kraiu przez Moskwę...* K. K. Bžostovskio 1708 05 31 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 51–53. Apie tai, kad liga neleido atvykti į Vilnių pas karalių, rašė ir vėliau: *nie dopuścił mnie efferre pedem do Wilna pod bytność KM, nawiedzwszy mnie diuersis symptomatibus.*

nuo Vilniaus³⁹. Kiek vėliau vyskupas džiaugėsi, kad tuo metu, kai beveik visi Tilžėje buvę pabėgėliai grįžę į Lietuvą buvo persekiojami, varginti kontribucijomis ar pažeminti areštuojant, jis čia likęs vienas tik su Mykolu Koščicu (Michał Koszczyz), Vilniaus raštinku, ramiai gali Dievą šlovinti⁴⁰. Bet taip pat rūpinosi, kad Stanislovas Leščinskis ir jo dvaro aplinka netraktuotų sprendimo likti Prūsijoje kaip nelojalumo karaliui, ir patikėtų, kad vyskupas taip elgiasi dėl silpnos sveikatos, lėšų trūkumo ir arešto baimės⁴¹ (t. y. galimų represijų iš švedų už nesugebėjimą sumokėti reikalaujamų kontribucijų. – G. S.). Dar viena vyskupui jautri problema, galėjusi jį sulaikyti Prūsijoje, buvo kanauninko Kristupo Bialozoro (Krzysztof Białozor) teismas. K. Bialozoras buvo atsakingas už Lietuvos etmono K. J. Sapiegos sūnaus Mykolo Pranciškaus, Lietuvos arklidininko ir artilerijos generolo, nužudymą po Valkininkų mūšio (1700 11 18). 1708 m. kanauninkas pateko į Sapiegų rankas ir šie ketino su juo atsiskaityti. Kanauninką pradžioje norėta nuteisti Vyriausiąjame Tribunole. K. K. Bžostovskis energingai pasipriešino bandymams teisti kanauninką pasauliečių kontroliuojamame teisme. Prieta iki to, kad vyskupas paskelbė interdiktą Vilniaus bažnyčioms ir grąsinosi išplėsti jį visai Vilniaus vyskupijai. Istoriografijoje tai pateikiama kaip Vilniaus vyskupo ir Sapiegų konflikto tąsa⁴². Tačiau vyskupo korespondencija atskleidžia kitokį šio ginčo pobūdį. Iš tiesų, K. K. Bžostovskiui labai rūpėjo, kad nebūtų pažeistos dvasininkų luomo imunitetinės teisės⁴³. Dėl paskelbto interdikto K. J. Sapiega ir K. K. Bžostovskis savo santykius išsiaiškino ir vyskupas net gavo raštišką Vilniaus vaivados padėką⁴⁴. Vilniaus vaivada sutiko, kad K. Bialozorą teistų dva-

³⁹ K. K. Bžostovskio 1708 03 26 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 31–32: *W Wilnie zaś, wszystkie szpichlerze Langerkron przytomny kazal popietrzętować, y kramy, taxas instituendo, y od beccki soli po tal. b. nakazuiąc, klasztory y kościoły pewną liczbę zboża y sieczki narzucaiąc, jakosz od mego kościoła Kated[ralnego] fl. 100 extorqueret, dla czego IMX Referendarz metuendo sibi, aby pod flintami, iako defecto X. Grinciewicz kanon. wilen. niezostawał, declinavit w stronę od Wilna.*

⁴⁰ K. K. Bžostovskio 1708 05 31 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 51–53: *Y teraz mihi gaudeo, iż kiedy drudzy exagitantur; contribuciami aggrauantur; aresztami dishonorantur; ja tu viricus et solus z iednym tylko JMP Koszczycem, pisarzem wileńskim, P. Boga chwale.*

⁴¹ K. K. Bžostovskio 1708 06 22 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 56–57: *Osobliwie zaś o tę szczególność laski WXM y zwykley protekcyi supplicuię, abyś raczył miminisse mei dum veneris ad Regem y mnie zalecił, cum excusare omissae adorationis nie tylko ad continuam debilitatem ex aversu różnych symptomatów, kiedy to senectus ipsa est morbus, ale tesz ob defectum subsidiy, będąc z gruntu na fortunie zruinowanym, a do tego iusto etiam in constantem virum cadem se (?) metu ab exemplo areztów, non habito ullo status et conditionis respectu, byłem perdulsus.*

⁴² K. Piwarski, Brzostowski Konstanty Kazimierz, *PSB*, t. 3, s. 51; K. Piwarski, Białozor Krzysztof († 1741), *PSB*, t. 2, Kraków, 1936, s. 11.

⁴³ K. K. Bžostovskio 1708 10 18 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, Nr. 1513 / IV, p. 84: *Wyprawiono tam ex Capitulo meo nomine, prosząc o respect, y consequencie repraesentuiąc, takze tesz, aby X. Bialozora captivum ad suum competentem iudicem chciano oddać.*

⁴⁴ K. K. Bžostovskio 1709 06 24 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 128–130: *Tak mi się zda, że ad primam famam wypadłych z Cancellaryi moich monicyi y interdictu na Kościoły po calej dioecesyi, będą swoiey in opinione WXM suppositus censurze. Ale gdy się dowiesz WXM quibus Authoribus sub Nomine meo*

siškių teismas ir net norėjo atvežti K. Bialozorą tiesiai į Tilžę Vilniaus vyskupo žinion⁴⁵. Tačiau K. K. Bžostovskis, kaip jau buvo įprasta jam Šiaurės karo metais, vengė prisiminti asmeninę atsakomybę tokioje jautrioje byloje ir pasistengė, kad K. Bialozoras būtų perduotas teisti Lucko vyskupui⁴⁶. Beje, tuometinis Lucko vyskupas Steponas Antonis Mdzevskis (Stefan Antoni Mdzewski) buvo ryžtingas Stanislovo Leščinskio šalininkas ir Augusto II priešininkas, po pastarojo sugrįžimo į sostą vyskupas pasitraukė į emigraciją Silezijoje, kur ir gyveno iki savo mirties 1718 m. Tad K. K. Bžostovskis negynė Sapiegų priešų nuo susidorojimo, bet gynė dvasininkų imunitetines teises ir tuo pačiu stengėsi permesti atsakomybę už savo kanauninko nuteisimą kitam vyskupui, mažiau susijusiam su vidinėmis Lietuvos problemomis, nors respublikonų priešui, Stanislovo Leščinskio ir Sapiegų sąjungininkui.

Apibendrinant Vilniaus vyskupo veiklos apžvalgą tuo laikotarpiu, kai valstybėje realiai įsitvirtino Stanislovas Leščinskis, galima teigti, kad vyskupas, nors ir negrįžo į savo vyskupystę, tačiau buvo lojalus naujam karaliui. Jau tradiciškai stengėsi laikytis nuošalyje nuo didžiosios politikos. Šiuo laikotarpiu iškilo realus pavojus, kad Vilniaus vyskupo anksčiau turėtos prerogatyvos skiriant klebonus bus smarkiai suvaržytos.

Visai kitaip elgėsi K. K. Bžostovskis, kai po pergalės Poltavos mūšyje (1709) Vilnių bei visą valstybę užėmė rusai, o su jais kartu sugrįžo Augusto II šalininkai. Rugsėjo pradžioje dar iš Tilžės rašė, kad grįžęs etmonas G. A. Oginskis labai negeranoriškai elgiasi su vyskupo valdomis⁴⁷. O spalio pradžioje, po daugiau nei trejus metus užtrukusios emigracijos, Vilniaus vyskupas jau buvo Lietuvos ir savo vyskupijos sostinėje, kur, kaip rašė, buvo gausybė svečių „roksolanų“⁴⁸. Pagrindinis šio žingsnio motyvas buvo baimė, kad

wprowadzone są noviatates extremorum remediorum, y że lecząc rany ztąd odemnie wyszły relaxatie y prerogatie tych cenzur, nic nie wątpię, że WXM meam ammi moderationem pochwalisz, za którą y IMP Wda Wilen. osobliwym listem swoim podiękował, który tu do Prus breui speratur.

⁴⁵ K. K. Bžostovskio 1709 07 02 laiškas K. S. Radvilai iš Šilainių prie Tilžės (z Szylenników pod Tylżą), ten pat, p. 131–132: *...donoszę, że gdy IMP Wda Wileński, victus meam moderatione animi przy niezmyśloney szczyrości [...] chciał consignare mnie X. Bialłozora, tanquam proprio suo pastori et mediato iudici, y już z Kowna miano go tu do Prus prowadzić, zważywszy multas difficultates cum infinitis y circumstantiach consequentiis, a na ostatek ex concursu meo, dispositionem IMX Nunciusza, aby był remissus pro terminatione intenta talae(?) causae do IMX Biskupa Łuckiego, uprosilem IMP Wdę, aby mnie ab hac iura uwolniwszy, tam go odesłał.*

⁴⁶ K. K. Bžostovskio 1709 06 24 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 128–130: *Tym czasem dobróć Boska liberavit mnie od tey podeyrzanej sprawy X. Bialłozora, gdy IMX Nunciusz suam potestatem transfusit na IMX Biskupa Łuckiego [...]. O co sam gorąco nalegałem, bo czy na tę, czyli na owę stronę recto iudicio osądziwszy, apud utamque partem był bym suspectus et iniquus iudeam.*

⁴⁷ K. K. Bžostovskio 1709 09 01 laiškas K. S. Radvilai iš Tilžės, ten pat, p. 139–141: *IMP Hetman cale nielaskaw wydawszy assignacie, osobliwie do dóbr moich.*

⁴⁸ K. K. Bžostovskio 1709 10 06 laiškas K. S. Radvilai iš Vilniaus, ten pat, p. 142–144: *Stanqwszy post quadriennium exilyi mei w Prusach tu w Wilnie utinam optata rerum tranquillitate [...]. Trafilem tu na wielkie mnóstwo Roxolanskich gości z Xciem Gallicynem.*

uždelsus bus apkaltintas išdavyste. Apie tokį pavojų jam į Tilžę buvo pranešta. Pasiryžimas, jo paties žodžiais, „pulti tiesiai į ugnį ir pasiduoti“ „įtarios tautos [t. y. rusų – G. S.] malonei“ vyskupui atsipirko. Ir čia, pasak vyskupo, labai jam padėjo jo ilga emigracija Prūsijoje⁴⁹.

* * *

Apibendrinant galima konstatuoti, kad Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis pasitraukė į Prūsiją 1706 m., vengdamas švedų puolimo. Tų pačių metų pabaigoje užmezgė ryšius su Stanislovu Leščinskiu ir pripažino jį teisėtu valdovu, papildydamas tuo pačiu metu buvusių Augusto II šalininkų, perejusių į priešingą stovyklą, gretas. Prūsijoje rezidavo Tilžėje, kur palaikė artimus ryšius su Sapiegomis ir kitais gausiais ten prieglobstį radusiais švedų bei Stanislovo Leščinskio šalininkais iš Lietuvos. Tačiau vengė atvirai dalyvauti politinėse akcijose. 1708–1709 m., kai didžioji LDK teritorijos dalis pateko į švedų ir jų sąjungininkų – Sapiegų bei kitų Stanislovo Leščinskio rėmėjų rankas, o dauguma Prūsijoje prieglobstį radusių Augusto II priešininkų grįžo į Lietuvą, Vilniaus vyskupas pasiliko emigracijoje, laukdamas ramesnių laikų. Tačiau tai nereiškė, kad vyskupas atsisakė patvirtinti Stanislovo Leščinskio pripažinimą. 1709 m. rudenį, kai LDK vėl pateko į Rusijos kariuomenės ir jos sąjungininkų rankas, vyskupas, bijodamas, kad gali būti išvadintas Rusijos ir Augusto II priešininku, nedelsdamas grįžo į Vilnių. Tai, kad vyskupas 1708–1709 m. liko emigracijoje ir asmeniškai nepasveikino į Lietuvą įžengusių Karolio XII ir Stanislovo Leščinskio, padėjo jam lengviau iš naujo įgyti Rusijos ir jos sąjungininkų pasitikėjimą.

THE ACTIVITIES OF THE BISHOP OF VILNIUS KONSTANTY KAZIMIERZ BRZOSTOWSKI IN EMIGRATION IN PRUSSIA IN 1706–1709

Summary

GINTAUTAS SLIESORIŪNAS

The Bishop of Vilnius Konstanty Kazimierz Brzostowski, who in historiography is often referred to as radical fighter against the hegemony of the Sapieha family in the Grand Duchy of Lithuania, supported August II in the Great Northern War and in order to avoid the advance of the Swedes, relocated to Prussia in 1706. At that time he was still loyal to August II though was worried about the main ally of the king – Russia and its most faithful supporter in Lithuania – Grzegorz Antoni Ogiński, governor-general

⁴⁹ K. K. Bžostovskio 1709 10 06 laiškas K. S. Radvilai iš Vilniaus, ten pat, p. 142–144: *Wiele mnie tu u tego Narodu creditu sprawiła continua w Prusach rezydencja, et necessitas versa est in virtutem, gdybym zaś nie przybył, podobno bym apud suspicacem Gentem srogięy nieuszedł censury, o ktorey iuż przestrogi mnie zachodziły, odwazyłem się tedy iść in medios ignes y oddać się na dyskrecją, ne peiora contingat.*

of Samogitia, thus avoiding closer cooperation with them. At the end of the same year when after the Treaty of Altranstädt August II officially renounced his claims to the throne of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Brzostowski reached out to Stanisław I Leszczyński and recognized him as legitimate ruler, thus increasing the ranks of former supporters of August II who switched sides and joined the opposing camp. From that moment on he was actively involved in the affairs of Stanisław I Leszczyński's court, attended to assignments to his protégés and himself. He even considered relocation from the diocese of Vilnius to some prestigious diocese in the kingdom of Poland. In Prussia Brzostowski resided in Tilsit and cultivated close relations with the Sapiehas and other supporters of the Swedes and Stanisław I Leszczyński from Lithuania who found shelter in Prussia. Yet he kept out of public participation in political campaigns. In 1708–1709 when the bigger part of the territory of the GDL fell under the rule of the Swedes and their allies – the Sapiehas and other Stanisław I Leszczyński's supporters – and the majority of August II's opponents who had found shelter in Prussia returned to Lithuania, the Bishop of Vilnius remained in emigration waiting for more peaceful times. However, it did not mean that the bishop refused to prove Stanisław I Leszczyński's recognition. In 1708–1709 Brzostowski entered the quarrel with the Sapiehas regarding the court of Krzysztof Białozor, the canon of Vilnius. This quarrel, however, did not imply the bishop's opposition to the Sapiehas or Stanisław I Leszczyński. The bishop's interest was to defend the immunity rights of clergymen. Finally an agreement was reached between the bishop and the Sapiehas stating that the canon should be referred to the spiritual (bishop's) court. However, Brzostowski preferred not to judge Krzysztof Białozor himself as the Voivode of Vilnius Kazimierz Jan Sapieha suggested attempting to take Krzysztof Białozor to Tilsit and took the trouble to transfer the responsibility for the canon's trial to the bishop of Lutsk who was a zealous supporter of Stanisław I Leszczyński. In the autumn of 1709 when the GDL fell under the rule of the Russian army and its allies again, the bishop returned to Vilnius without hesitation in fear of accusations of opposition to Russia and August II. The fact that in 1708–1709 the bishop remained in emigration and restrained from personal salute of Charles XII of Sweden and Stanisław I Leszczyński who entered Lithuania, helped him regain trust of Russia and its allies.

Gauta 2011 m. gegužės mėn.

Dr. Gintautas S l i e s o r i ū n a s (g. 1964) – humanitarinių mokslų daktaras. Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Tyrinėjimų kryptis – XVII–XVIII a. LDK visuomeninė ir politinė istorija.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108, Lietuva.

El. paštas: slgintas@centras.lt